

LUDWIG JOSEF JOHANN WITTGENSTEIN

1.

Na svět přišel 26. dubna 1886 ve 20:30 ve Vídni v dnešní Argentinierstrasse 16; zemřel 29. dubna 1951 v Cambridgi.

2.

Ludwig se narodil se jako deváté dítě Karla Wittgensteina a Leopoldiny, rozené Kalmus. Prvorozená Hermine se dožila úctyhodných šestasedmdesáti let, zůstala neprovdána. Druhorozená Dora zemřela po narození. Hudebně nadaný Johannes spáchal v pětadvaceti sebevraždu při útěku před otcem do Ameriky (zřejmě skočil z lodi do vody). Konrad odešel dobrovolně ze světa vlastní rukou v posledních dnech první světové války ve čtyřiceti (zastřelil se kvůli neposlušnosti svěřených vojenských rot). Pátá Helene se dožila sedmdesáti sedmi let. Rudolf spáchal sebevraždu v Berlíně, když mu bylo dvacet tři (požil koktejl s kyanidem). Sedmá Margaret se dožila šestasedmdesáti, provdala se za milionáře Stonborougha, jehož jméno později nesla a s nímž se v roce 1923 rozvedla. Koncertní pianista Paul, předposlední potomek, přišel v první světové válce o pravou ruku, ale kariéru neopustil; zemřel v sedmdesáti čtyřech letech v New Yorku.

3.

Otec Karl se z mála vypracoval k maximu: na konci devatenáctého století ovládal ocelářský a železářský monopol Rakouska-Uherska a v devadesátých letech devatenáctého století patřil mezi nejbohatší lidi na světě.

4.

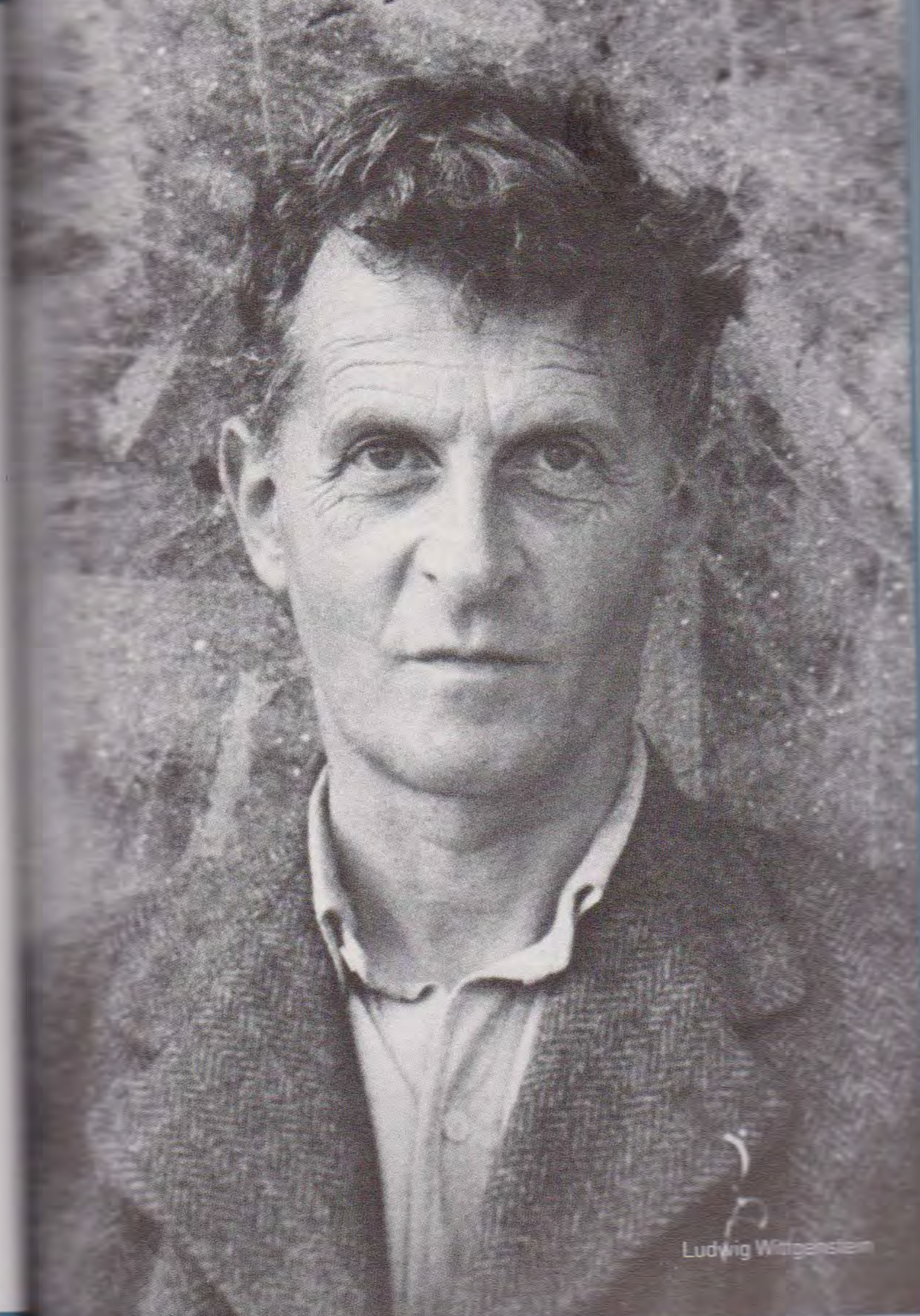
Kladenská huť Poldi nese jméno Ludwigovy matky Leopoldiny.

5.

Wittgensteinovi patřili mezi nejvýznamnější mecenáše své doby, podporovali výtvarníky (např. Schieleho, Klimta nebo Rodina) i hudebníky (Brahmse, Mahlera a další). Karl Wittgenstein financoval například vídeňský Pávilon secese. Po otcově smrti v roce 1913 zdědil Ludwig doslova majlant. Později podpořil třeba Rainera Maria Rilka. Ludwigův vztah k penězům byl ale ... komplikovaný.

6.

Během svého života uveřejnil Ludwig pouze jednu tenkou knihu – *Tractatus logico-philosophicus* (Logicko-filosofický traktát) v roce 1921, jeden článek, jednu recenzi a školní příručku, dvaadvacetistránkovou brožuru pravopisu a výslovnosti (1926). Zbytek jeho textů byl zpracován a uveřejněn posmrtně. K jeho filosofickému debutu napsal předmluvu Bertrand Russell – jinak by spis nejenže nikdo nepochopil, ale zřejmě by ani nevyšel.

Ludwig Wittgenstein

7.

Swou první knihu popřel knihou poslední (vyšla z pozůstatosti roku 1953): *Filosofická zkoumání* bývají považována za jeden z nejzásadnějších filosofických textů dvacátého století.

8.

Během života sloužil v první světové válce (byl několikrát vyznamenán), od roku 1920 vyučoval na základních školách v odlehlých rakouských vískách. Své žáky za chyby v matematice údajně fyzicky trestal.

9.

Podle genealogických výzkumů, které proběhly po druhé světové válce v Jeruzalému, měl Ludwig židovské předky. Jeho matka Poldi byla dcerou českého Žida a rakouské katoličky. Wittgensteinovic děti byly pokřtěny jako katolíci.

10.

Ludwig měl absolutní sluch. Vášnivě pískal. Ve třicátých letech se učil na klarinet. V jeho rodném domě se nacházelo sedm koncertních křidel.

11.

Wittgensteinovic děti nechodily do veřejných škol, aby si tam neosvojily nevhodné návyky. Doma se připravovaly na kariéru „kapitánů průmyslu“. Ludwig nastoupil do školy ve čtrnácti letech, po smrti starších bratrů. Pikantní detail: chodil chvíli do téže školy jako Hitler, a zatímco Hitler propadl z matematiky, Ludwig jednu třídu přeskočil. Důkazy o jejich interakci neexistují.

12.

Podle očitých svědků vládla v rodině tvrdá ruka (chovali se k sobě jako protivníci u soudu, řekl prý Brahms) a její členové měli údajně sklony k depresi.

13.

Během studií na Technische Hochschule v Berlíně, kam odjel v roce 1906, propadl Ludwig lásce k letectví. Zásadní experimenty na tomto poli (chování draků ve výškách, meteorologická pozorování) prováděl v Glossopu v britském Derbyshire. Navrhl vrtuli s malými tryskovými motory na konci lopatek, za což získal výzkumné stipendium na univerzitě.

14.

Když si přečetl díla Bertranda Russella (*Principy matematiky*) a Gottloba Fregeho (*Základy aritmetiky*, oba díly), propadl pro změnu matematice. Letectví odhodil a začal se zabývat logikou a základy matematiky. Fregeho navštívil v roce 1911 na univerzitě v Jeně, následně ho Frege poslal do Cambridge za Russellem.

15.

Ludwiga milovali muži i ženy. Údajně se zamiloval přinejmenším do tří mužů a se dvěma z nich měl vztah. Později prý řekl, že s ženou měl vztah jako teenager ve Vídni. Ve dvacátých letech se zamiloval do Švýcarky Marguerite Respingerové, kterou požádal o ruku pod podmínkou, že vztah zůstane bezdětný. V oblasti lásky a sexu to s ním nemohlo být snadné.

Během první světové války opakovaně četl Tolstého *Stručný výklad evangelia*, později si oblíbil Dostojevského *Bratry Karamazovy*.

17.

V roce 1926 pracoval několik měsíců jako zahradník v klášteře v Hütteldorfu, uvažoval o kněžské dráze.

18.

Jeho sestra Margaret ho požádala o pomoc při stavbě svého nového domu – a tak se Ludwig spolu s Paulem Engelmanem a týmem architektů stal autorem městského domu na vídeňské Kundmannngasse. Ludwig pracoval na oknech, dveřích a radiátorech. Rok navrhoval kliky a další rok topná tělesa. Dům byl dostavěn roku 1928.

19.

V roce 1929 odjel do Cambridge. „Bůh se vrátil. Zastihl jsem ho u vlaku v 5:15,“ napsal přítel Keynes své manželce.

20.

Mezi lety 1936–1937 žil Ludwig v Norsku. Roku 1938 se přesunul do Irska. Roku 1939 získal britské občanství.

21.

Vzhledem k událostem roku 1938 uprchl bratr Paul do Švýcarska a později do USA. Nedohoda sourozenců ohledně majetku vedla k trvalé roztržce – když Paul po válce koncertoval ve Vídni, nenavštívil ani umírající

hermine, přerušil i kontakty s Ludwigem a Margaret. *Utulostí* týkající se rodinného majetku, dědictví a sourozeneckých vztahů jsou tak spleť, že se je neodvážíme rekonstruovat. Beztak se nedají pochopit.

22.

Ludwig miloval kino, obzvlášť rád chodil na westerny, které napjatě sledoval z prvních řad. Do biografu spěchal vždy po konci přednášky. V oblibě choval i detektivky. Mladý Alan Turing o něm prohlásil, že to byl „velmi zvláštní člověk“.

23.

Druhá světová válka mu byla odporná a vztek měl i na studenty, kteří se v tak vypjaté době chtěli stát filosofy. V roce 1941 začal pracovat v nemocnici v Londýně jako poslíček – doručoval léky. Jeho kolegové netušili, co je zač. „Proboha, neprozradte mě,“ prosil jednoho z těch, kteří slavného filosofa poznali.

24.

„Celé mě to tady odpuzuje. Zatuhlí, umělí, sami se sebou spokojení lidé. Univerzitní atmosféra mě zabíjí,“ napsal si o Cambridge do deníku 30. září 1946. Však také v roce 1947 rezignoval na tamější profesorskou pozici a vrátil se do Irska, aby se tam věnoval vlastnímu psaní.

25.

V roce 1949 odcestoval do Ithaky ve státě New York a svému hostiteli, americkému filosofovi Normanu Malcolmovi, tehdy řekl, že se nemůže věnovat filosofické práci, protože

se cítí příliš zesláblý. Dublinský lékař mu diagnostikuje anémii a předepisuje železo v tabletách. Malcolm o Ludwigově pobytu časem vydá knihu.

26.

Návrat do Londýna znamená lékařské vyšetření, a to přináší diagnózu: rakovina prostaty, která zasáhla i kostní dřeň, a nedá se tudíž operovat.

27.

Cesta do Vídně, kde v únoru 1950 umírá sestra Hermine. „Velká ztráta,“ poznamenává si. „Větší, než jsem čekal.“

28.

Nastává období překotných stěhování po přátelích: Cambridge, Londýn, Oxford, Norsko, Cambirdge. Nakonec se stěhuje ke svému lékaři, prý aby nezemřel v nemocnici. Lékařova žena se ho nejdřív bála, ale pak se spřátelili.

29.

Na začátku roku 1951 je evidentní, že zbývá málo času. „Zemřela mi mysl. To není stížnost, protože tím netrpím. Víím, že život musí jednoho dne skončit a že mentální život může vyprchat jako první.“

30.

Třináct dní před smrtí: „Stalo se mi něco zvláštního. Zhruba před měsícem jsem byl v ideálním stavu věnovat se filosofii. Byl jsem si *naprosto* jist, že už se k ní nikdy nevrátím. Bylo to poprvé po více než dvou letech, kdy se

v mém mozku rozhrnuly záclony. – Samozřejmě, pracuju jen přibližně pět týdnů a zítra klidně může být po všem, ale hodně mě to nakoplo.“

31.

Po Ludwigovi zůstalo působivé množství nepublikovaných přednášek v rozsahu, který se odhaduje na 20 000 stran. Další dvě krabice se našly v roce 2011.

32.

Ludwigovo dílo filosofové dělí na „rané“ a „pozdní“ a neustále nad ním vedou spory. My, laici, nemáme šanci nic z toho pochopit.

33.

Všechno v jeho životě bylo fascinující. Ale pochopit se to asi opravdu nedá.

Připravila Marta Ljubková

WITTGENSTEIN: ZE ŽIVOTA JEDNOHO FILOSOFA, Z FILOSOFIE JEDNOHO ŽIVOTA

Ludwig Wittgenstein je jedním z mála filosofů, o jejichž existenci laická veřejnost nejen ví, ale dokonce si vybaví jeden jejich okřídlený výrok. Jeho „O čem není možné mluvit, o tom je třeba mlčet“ se řadí do pochybné společnosti slavných citátů, jež přežívají staletí díky naší snaze ukázat sčtetlost a hlubokomyslnost: „Vím, že nic nevím“, „Myslím, tedy jsem“, „Hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně“, „Náboženství je opium lidstva“ nebo „Bůh je mrtev!“ Rubem této proslulosti je soustředění právě na jeden izolovaný výrok, ze kterého se dají vyvozovat dalekosáhlé (a libovolné) důsledky. „Jak říká Wittgenstein, o čem ...“ Toto úporné soustředění na mlčení je někdy vyvažováno povědomím, že s Wittgensteinovým jménem se pojí také podobně okřídlené sousloví „jazykové hry“.

Pro své filosofické následovníky je Wittgenstein tím, kdo jim otevřel cestu rozborů fungování jazyka: detailních a často nestravitelně suchých. Jako inspirace pro umělce – spisovatele zvláště – se naproti tomu nabízí výzva respektovat, co je nevyslovitelné, nemluvit naprázdno. Wittgenstein přitom nevybízel k objektivnímu stanovení toho, co všechno se ještě dá vyslovit, které žánry či témata k hovoru jsou přípustné a které nepřípustné. Spíš se

obával toho, že doslovnost může některé věci znehodnotit, že jde proti jejich duchu. Jedním ze spisovatelů, kteří vzali za svou tuto zásadu – nemluvit mlhavě, naplano a nabubřele, brát vážně schopnost jazyka osvětlit i zatemnit mnohé, na čem záleží –, byl také Thomas Bernhard.

Mezi věcmi, o nichž podle Wittgensteina „není možné mluvit“, zauímají čelné postavení otázky etické, estetické nebo náboženské. Etickým tématům přitom věnoval celou *Přednášku o etice*, v níž však kolem nich našlapuje velmi obezřetně. Etické ideje, které zde vyjadřuje, nejsou zcela původní. Rozlišení mezi relativní hodnotou (hodnotou toho, co je dobré „k něčemu“ – být dobrý v tenise) a hodnotou absolutní (u níž je nemyslitelné o ni neusilovat – být dobrým člověkem) systematictěji promýšlí Kant. Specificky etická zkušenost, že člověk je (cítí se) v bezpečí, ať se děje cokoli, má svůj předobraz v Platónově (či Sókratově) náhledu, že dobrému člověku nelze ublížit, neboť skutečné zlo tkví v konání zla, ne v tom, že se člověku děje příkoří.

Na méně známou půdu se Wittgenstein vydává v úvahách o skutečné povaze a dosahu těchto etických idejí. Z důvodů vracejících se k argumentům jeho prvního díla, *Logicko-filosofického traktátu* (jehož nemalá část vznikla na frontě první světové války během tuhých bojů), nejsou etické zkušenosti absolutní hodnoty, úžasu či zázraku *poznáním faktů* tohoto světa. Spíš reflektují, že „svět šťastného je jiný než svět nešťastného“ jako celek, vyjadřují „narůstání a úbytek“ světa. Pokoušíme-li se odít etické úvahy do slov, snažíme se tedy „vykročit ze světa a to znamená vykročit z platného jazyka“. Neboť „pokud

etika vyrůstá z touhy říci něco o konečném smyslu života, absolutním dobru, o absolutně hodnotném, nemůže být vůbec vědou. To, co říká, v žádném smyslu nerozšiřuje naše poznání.“

Tato Wittgensteinova slova z roku 1929 předjímají jeden ze směrů, jímž se analytická filosofie jazyka vydala: zajímají-li filosofii v první řadě otázky, jež lze pojednávat s vědeckou jasností a objektivitou, etika se přirozeně ponechává stranou, nebo přinejlepším v pozici trpěného okrajového ornamentu. Wittgenstein sám pokryl stovky stran komplikovanými úvahami o povaze logických zákonů, čísel nebo významu jazykových výrazů. Porovnání se střídmým rozsahem *Přednášky o etice* či několika závěrečných paragrafů *Traktátu* tak jako by naznačovalo, že byl s ostatními na jedné lodi.

Úplný závěr *Přednášky* však ukazuje něco jiného. Wittgenstein tu o etice říká: „Je dokladem jisté tendence lidského ducha, kterou já osobně nedokáži hluboce nerespektovat a v životě bych ji nezesměšňoval.“ Nemluví z něho jemnocit, s jakým by se ateistický vědec vyhýbal hovoru o „bá chorečných předsudcích“ se svou katolickou babičkou. (V podobné situaci by Ludwig dost možná nebyl oblíbeným vnukem.) Etická „tendence lidského ducha“ je mu výrazem hluboké a významné dimenze našich životů; protože na tom, jaký postoj zaujmeme ve věcech dobra a zla, záleží jako na ničem jiném.

Z tohoto úhlu se hodnota, již Wittgenstein přisuzoval tomu, „o čem lze mluvit“, „vědění“ či „rozšiřování našeho poznání“, ukazuje v jiném světle. V předmluvě *Traktátu* prohlašuje, že vyřešil filosofické problémy s konečnou

platností. Jedním dechem však dodává, že na jeho řešení je pozoruhodné, že „ukazuje, jak málo se dosáhlo vyřešením těchto problémů“. K našim morálním a životním problémům dokáže filosofie či věda říct málo. Může nás některých z nich zbavit tím, že ukáže, že věda ani filosofie je (za nás) nevyřeší, ba ani rozumně nevyjádří. Tím, čeho se takto ve skutečnosti zbavíme, ale je právě jen nutkání hovořit o dobrém a zlém a absolutní hodnotě nevhodným jazykem. Fakt, že logika či fyzika nemluví (nemá, neumí mluvit) o dobrém a zlém, nezabývá otázky dobrého a zlého jejich svrchované důležitosti v lidském životě.

Není tomu navíc tak, že bychom o nich *vůbec* nemohli mluvit. Ve stejné době, kdy Wittgenstein svěruje papíru pečlivé formulace *Traktátu* vylučující etično šmahem z „jazyka“, čte s nadšením a porozuměním jiné jazykové útvary, které pojednávají o dobrém a zlém: Tolstého *Výklad evangelia*, Uhlandovy básně. Jenže básně o dobrém a zlém nemluví *přímo* – jak si o svých předmětech přeje hovořit věda i adekvátně vědecká filosofie –, nýbrž o nich tím, co říkají, cosi podstatného *ukazují*. Ukazují, co nelze říct (*přímo*).

Wittgensteinovo vyloučení etických úvah či soudů z „jazyka majícího význam“ (hovořícího o faktech světa) znamená, že nemáme znehodnocovat „nevyslovitelné“ nevhodným způsobem řeči. Nechce tedy ukázat, že etika je vůči vědecké (tedy jediné možné) filosofii v podobné pozici jako horoskopy v sešitových přílohách novin s týdenním televizním programem vůči astronomii. Etika je zkrátka *vážná věc* – a s ní každá filosofie, která o morálních problémech, jak se patří, radši nemluví.

Filosof, který ovšem bere vážně zásadu neříct ani z písmeno navíc, než může a má, se nakonec octne v chvilkyhodné snaze vzít svou filosofii v potaz ve vlastním životě) v podobné situaci jako Wittgenstein. Když – jak sám řekl – v *Traktátu* vyřešil filosofické problémy s konečnou platností, mohl udělat pouze jedno. Odchází si hledat jinou práci a po šest let vede mírně komickou a ne právě šťastnou existenci venkovského učitele na základní škole. Odkud nakvap prchá poté, co udeřil jednoho ze svých žáků tak, že ztratil žák vědomí. Krátký čas je pak zahradníkem v jednom klášteře, následně další dva roky pracuje ve Vídni jako architekt na stavbě domu pro svou sestru. (Kupodivu na rozdíl od domu, jež pro svou sestru staví protagonista Bernhardovy *Korektury* Roithamer, neměl tvar Kužele. Dnes v něm sídlí velvyslanectví Bulharska; jako jiné modernistické stavby, jež nejsou vzorně udržovány a neslouží už k bydlení, ani tato nezestárla do krásy.) K filosofii se Wittgenstein vrací, opět logicky, když nahlíží, že filosofické problémy přece jen asi definitivně nevyřešil.

Připomeňme si znovu, že – bez ohledu na okrajové, byť svrchované postavení etiky – se Wittgensteinovy myšlenky skutečně týkají vesměs jazyka, slov, pojmů. Jak má ale filosof, který svou filosofii bere vážně, ve vlastním životě zohlednit objev „nevyslovitelného“ vztahu zobrazování mezi světem a jazykem? Nebo objev toho, že jazyk sestává z jakýchsi „her“ řízených pravidly? A proč vlastně byly pro Wittgensteina úvahy o tom, zda je jazyk spíš „zrcadlem“ světa, nebo soustavou „her“, věci zásadní důležitosti pro „práci na sobě samém“, jež je, podle jeho vlastních slov, podstatou práce ve filosofii?

Jeho zaujetí jazykem bývá rozuměno různě, ne vždycky šťastně. Do omrzení se opakuje, že pozdní Wittgenstein se dřív jen domněle vyřešené filosofické problémy snaží s konečnou platností vyřešit pro změnu vysvětlením, že vznikají *nepochopením našeho jazyka*. Zvláště toho, že význam jazykových výrazů je věcí způsobu, jakým jsou běžně *používány*. Znamená to, že pokud si filosof utvoří nesprávnou představu třeba o tom, co je čas, je na vině jeho překroucení toho, jak se skutečně používá slovo „čas“? A že nejpřímočařejší cestou k vyřešení problému a nalezení odpovědi na otázku, co je čas, je vzít si ponaučení z důkladného pročtení hesla „čas“ ve výkladovém slovníku nebo v korpusu toho kterého jazyka? Tak snadné to bohužel není; a z Wittgensteina takový obrázek dělá prostoduchého amatérského lingvistu.

Správnější by bylo říct, že filosofické problémy považuje spíš za nejasnosti v tom, co je to jazyk. Filosofie se nemá zastavit u zkoumání toho, jak je jazyk používán; má si v první řadě klást otázku, co je to používání jazyka. Udělat si jasno v tom, co je to čas, znamená vzít v potaz, že „čas“ je slovem lidského jazyka, a tento jazyk lidé používají v nesčetných velmi komplikovaných kontextech svých životů. V těchto (jazykových) kontextech se děje mnohé, co se nás hluboce dotýká. Chceš vědět, co je to používání jazyka? – Ptej se také s plnou vážností, co pro nás v našem životě znamenají báseň, žert, kletba, modlitba, a proč jazyk, ve kterém tyto formy nejsou, by nebyl lidským jazykem.

Čili: jaký význam má fakt, že my lidé mluvíme všemi těmito rozmanitými způsoby, pro porozumění našemu životu? Jak se „čas“ ukazuje v tom, že existují takové věci jako sentimentální vzpomínání na minulost nebo sýčkování?

Některé Wittgensteinovy úvahy po jeho návratu k filosofii se ostatně dotýkají i tradičních – „velkých“ – filosofických témat: co je to vůle a svoboda vůle, co je to lidská duše či mysl. Mluví také o (etické a náboženské) důležitosti otázek života a smrti. Ano, uvažuje o nich jako filosof jazyka; nelistuje ale přitom v thesauru.

Wittgensteinův výklad problému svobodné vůle sleduje, jak mluvíme o zodpovědnosti. Všímá si, že ani tehdy, když umíme předvídat, co někdo udělá, se k němu přesto nechováme – to je pro něho důležité – *spontánně* a „primitivně“ jako k naprogramovanému stroji. Například na jeho počínání i tehdy zareagujeme obviněním, výčitkami, nebo požadujeme, aby se obhájil. „Můžeme přece celou dobu vědět, jak se někdo rozhodne, a nic to nemění na tom, že se opravdu rozhodl,“ poznamenává Wittgenstein. Na to, co druzí dělají, reagujeme údivem (že se rozhodli udělat právě tohle), chválou, zděšením, morálním odporem, obdivem k jejich duchaplnosti, soucitem s tím, že jsou ve vleku svých zvyků, a tak dále. Jen ve zcela zvláštních, izolovaných případech vážně zvažujeme, zda za jejich počínáním nestojí cizí síla; a jen tehdy by nemělo smysl druhé chválit či jim něco zazlívat.

Wittgenstein ale neříká, že se snad na základě toho, jak mluvíme, rozhodujeme, jak se k sobě budeme chovat. Naopak v tom, jak mluvíme, se už promítají naše primitivní praktické postoje jednoho k druhému jako k osobám, které se rozhodují a jednají. Chováme se k sobě jako jedna „duše“ k druhé – hněváme se na sebe, poplácáváme se po ramenou, stěžujeme si na sebe – a jazyk organicky vyrůstá z tohohle podhoubí. „Nejlepším obrazem lidské duše je lidské tělo.“

Wittgensteinovy poznámky o duši nejsou empirickou psychologií. Spíš pozorováním vysvětlujícím, co všechno v našem jazyce musí být předpokládáno, aby celý jeho provoz měl nějaký smysl. Jak sám říká, to, že druzí mají duši, pro nás není názor, který formulujeme na základě pozorování či jiných dalších důvodů. Je to praktický postoj, který nasáváme s mateřským mlékem. Učíme se mu, když se jako děti učíme mluvit. Až později získáme schopnost se vůbec ptát, nejsou-li druzí náhodou bezduché automaty. Běžně tahle otázka v našem životě nedává dobrý smysl. Jednoduše proto, že ani nevíme, jak bychom mohli nebo měli systematicky pochybovat o tom, že druzí mají nějakou duši. Náš život by nemohl vypadat tak, jak vypadá; a vypadá jako život lidí s duší.

„Klidně řekni: ‚Někdo přece může něco cítit, i když fyziologické znaky tomu vůbec nenapovídají.‘ A lidé, kteří neznají *takovéhle* skrupule, ti by právě měli docela jiné pojmy.“

Wittgenstein nechce tvrdit, že jsme vydáni na nemilost tomu, jak se náhodou vyvinul náš jazyk. Jazyk vyrůstá z naší „formy života“ a jeho zkoumání je zároveň zkoumáním toho, čím je lidský život. Zájem o duši není ani tak zájmem o slovo „duše“, ale o to, že v základu lidské životní formy je stavět se k sobě navzájem jako k duším.

Jedním z důležitých rozdílů mezi bytostmi s duší a automaty, který se dá vyčíst z toho, jak se chováme k bytostem s duší a jak k automatům, je to, že duši se *osobně* dotýkají věci životní důležitosti, otázky života a smrti.

„Pouhý popis“ jazykové praxe – jak Wittgenstein rád charakterizuje svou práci – tak vede zpět k našemu morál-

nímu životu. Ten ale nelze popsat teoreticky: „Etiku nelze učit. Kdybych mohl druhému podstatu toho, oč jde v etice, vysvětlit až pomocí teorie, neměla by etika vůbec žádnou hodnotu. Na konci své *Přednášky o etice* jsem v řeči přešel do první osoby: a myslím, že to je naprosto zásadní věc. Tady se už nedá nic dalšího konstatovat, mohu jen vystoupit jako osoba a promluvit v první osobě. *Pro mě* nemá teorie žádnou hodnotu. Teorie mi nic nedává.“

„Pozorování jazyka“ tak Wittgensteinovi ukazuje, že o etických problémech a dilematech je namíste mluvit výlučně „zevnitř“ toho kterého případu. Jedině tak bude jasné, co dané dilema pro zúčastněné osoby znamená. Pouze ten způsob řeči o morálních problémech, který je otevírá v té podobě, jakou mají z hlediska první osoby (osoby, jíž se dotýkají), o nich skutečně mluví. (Spousta filosofů si to vykládá tak, a ne bezdůvodně, že přirozeným odrazovým bodem řeči o morálních otázkách a problémech jsou příběhy, ať už ze života, nebo příběhy románové.) O morálních problémech tedy máme mluvit tak, aby ti, s kým mluvíme, pochopili, proč ten, kdo stojí před nějakým činem, nebo kdo jej vykonal, pronese ze *srdce* „Bůh mi pomáhej“, „Díky Bohu, že jsem se nakonec rozhodl správně“, „Bůh mi odpusť, co jsem udělal“.

„Bůh“ se Wittgensteinovi na jazyk nevloudil náhodou. I když on sám odmítal institucionalizované náboženství a jeho dogmata, vnímal, co vyjadřují formy našeho náboženského jazyka. Jak říká, „v našem jazyce je uložena celá mytologie“. Jedním projevem této mytologie je náš sklon představovat si duši jako jakousi věc sídlící v našich hlavách (či srdcích). Jiným jejím projevem

je zásadní význam, který připisujeme narození a smrti. Wittgensteinovy poznámky inspirované četbou *Zlaté ratolesti* z různých stran opakují postřeh, že zdánlivě primitivní a nesmyslné rituály nabývají strašlivosti a hloubky, protože se v nich promítají nejhlubší pohnutky lidského života. Lidská oběť vyjadřuje nevyčíslitelnou a nevratnou hodnotu lidského života, když je odnímán a předáván jako dar. Náboženství, mytologie a rituály ale nejsou teorie o světě, soupeřící s teoriemi vědeckými a překonávající je v přesnosti či objemu sdělení. Jejich hloubka vyplývá z toho, že nám umožňují nahlédnout cosi závratného v lidské životní formě, její hloubku. „Fakt, že lidská oběť se losuje pomocí koláče, má v sobě cosi obzvlášť strašlivého (téměř jako zrada polibkem).“

Jako v případě morálních problémů, i tohle jsou pozorování, jejichž závažnost lze docenit jen tehdy, jsou-li otevřena z perspektivy života člověka, kterého se dotýkají. Filosof, který by rád mluvil obecně, musí nechtě konstatovat zásadní význam perspektivy první osoby: „Není možné slyšet Boha, jak mluví s někým druhým; jen tehdy, pokud tím, ke komu mluví, jsi ty.“

Wittgensteinova osobní perspektiva byla pesimistická; hloubka a význam lidského života pro něho znamená v první řadě složitost a poznamenanost lidské existence. Když se krátce před koncem života vrací k problému zodpovědnosti, poznamenává, že jakékoli konečné rozřešení předurčenosti našich činů je vědecká hypotéza a nepřináší roz(h)řešení problému, který se nás dotýká svou náboženskou povahou: „Chceš-li zůstat člověkem náboženským, musíš zápolit.“ Jenže lidské zápasy se vyznačují tím, že

neseme zodpovědnost za všechny jejich nejasné a nepředvidatelné výsledky – lidé tedy „jsou takříkajíc všichni zlí a všichni nevinní.“

Když Wittgenstein před smrtí vyslovuje přání, aby jeho přátelům vzkázali, že měl „úžasný život“, nechápejme to jako střízlivé zhodnocení epizod jeho života. Spíš mluví jako někdo, kdo „si nemůže pomoci nenahlížet každý problém z náboženského úhlu pohledu“ a kdo je vděčný za to, že se až do konce snažil obstát před vlastním svědomím. Absolutní morální nároky na sebe i na druhé (a morální nároky jiné než absolutní být nemohou) ovšem ukazují důležitost soucitu s našimi nevyhnutelnými hříchy a selháními: „Bůh mi může říct: ‚Budu Tě soudit Tvými vlastními ústy. Třásl ses hnusem, když jsi své vlastní činy viděl u druhých.‘“

I na sklonku života se tak Wittgenstein jinými slovy přihlašuje ke stále stejné intuici: Mluvíme-li o věcech lidského života, mějme na paměti, že je sice složité, ne-li nemožné, mluvit o nich jasně a srozumitelně, ale snaha mluvit o nich je snahou dát smysl, vyjádřit nejhlubší – a nejbolestnější – pohnutky lidských životů. V našich životech, činech a pohnutkách jde o mnohé. Zavrhnout snahu nalézt v nich smysl jako jednoduše (filosoficky) nesmyslnou je morální hrubostí vůči sklonu stojícímu v jejím pozadí, sklonu, jemuž se Wittgenstein podle vlastních slov nikdy nechtěl vysmívat.

Soucit, zuřivost i posměch mohou být výrazem jednotného filosofického usilování i jednotného uměleckého postoje. Přes jedovatost, které jsou Bernhardovy texty plné, se ani on nevysmíval lidskému pachtění a upřímné

snaze dát smysl vlastnímu životu. Temnota zakončení některých jeho románů (*Beton, Korektura, Ano*) je temnotou selhání této snahy a katarze na konci jiných (*Staří mistři, Vyhlazení*) stojí na drobných vyjádřeních víry v lidskost a přátelství. Jako Wittgensteinův žák Bernhard tuto víru spíš ukazuje – svým autorským výrazem –, než aby ji otevřeně konstatoval.

„Žádná bída nemůže být větší než bída, v jaké může být i jeden jediný člověk.“

Ondřej Beran vystudoval klasickou filologii a filosofii na Univerzitě Karlově. Ve volném čase se profesionálně zabývá filosofií, působí na Katedře filosofie Fakulty filozofické Univerzity Pardubice. Je autorem knih *Náš jazyk, můj svět, Soukromé jazyky, Když je řeč o barvách, „Střední“ Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky* a *Living with Rules: Wittgensteinian Reflections on Normativity*.

